
afrika üzenetei

A Jagua Nana kapcsán

FORRÓ GYÖRGY

Afrika a hatvanas években sokak számára váratlanul, megkerülhetetlen erőként, figyelmet parancsolóan jelentkezett a nemzetközi életben. Az elmúlt másfél évtizedben negyven-valahány afrikai ország vívta ki önállóságát, szinte kivétel nélkül az el nem kötelezettség politikai elvei alapján, és azóta óriási lépésekkel haladnak előre, bizonyítják jelenlétüket a mai világban.

Ahhoz azonban, hogy mélyebben megértsük ezt a folyamatot, nem elégedhetünk meg a politikai, gazdasági stb. helyzet megismerésével. Afrika szívéig, szelleméig kell hatolnunk. Irodalmáról is szólnunk kell. Hisz nemcsak egy modern Afrika kialakulásának vagyunk a kortársai, hanem egy alig ismert, sokak által lebecsült, semmibe vett irodalom kibontakozásának, újjászületésének is. És ennek az ismeretlen, sajátos kultúrának, irodalomnak a megismerése nemcsak a nemzetközi megértést, közeledést teszi lehetővé, hanem egyúttal saját kultúránk gazdagodását is magával hozza.

Csupán gyér számú fordítás és nagyon kevés irodalomtörténeti, tudományos munka foglalkozik nyelvünkön az afrikai irodalommal. Más nehézségekről nem is szólva, az afrikai irodalom kutatása egy szinte leküzdhetetlen akadályba ütközik, s nem csoda, hogy a nagyszámú törzsi nyelv szóbeli és írott irodalmának feltárása, közvetlen ismerete már pusztán a fordítási nehézségek miatt is a szélesebb közönség számára zárt terület marad.

Az imént említett probléma miatt el kell egy kissé térnünk tárgyunktól, hogy megvilágítsuk az afrikai kultúra két fő jellegzetességét. Az afrikai nyelvekről és az afrikai írástudás történetéről kell röviden szólnunk.

A nyugati nyelvészek az afrikai nyelveket leginkább két nagy nyelvcsoportha sorolják: a „szudáni nyelvek” és a „bantu nyelvek” csoportjába. J. Greenberg amerikai nyelvész ezzel szemben hat fő nyelvcsoporthot különböztet meg. Mindenesetre az afrikai nyelvek, illetve tájszólások

megkülönböztetése és csoportosítása rendkívül nehéz feladat, hiszen az egyes nyelveket csak kisszámú, néha alig pár száz főnyi törzs tagjai beszélik, más nyelvek pedig milliós népek anyanyelve. Koelle angol miszcionárius már 1854-ben *Polyglotta Africana* című művében párhuzamos szótárt készített nem kevesebb, mint 160 afrikai nyelvből származó szavakkal és kifejezésekkel.

A hagyományos afrikai irodalom szóbeli, „orális” irodalom. Az egyik első európai forrásmű erről a területről 1828-ból származik, amikor is az angol Roger a mai Szenegál területén élő Wolof törzs regéit adta ki angol fordításban. Ezt követően a múlt század derekán számos más kutató is bemutatta több európai nyelven az afrikai hagyományos irodalmi műveket. Így például 268 twi nyelvű közmondás, azután pedig egy Timbuktu környékéről származó népmesegyűjtemény került fordításra.

Mindennek ellenére Nyugaton nagyon sokáig makacsul tartotta magát az a meggyőződés, hogy az afrikai népeknek nincs saját irodalmuk. Ehhez kapcsolódott az a jellegzetes európai „megfigyelés”, hogy az afrikaiak teljesen közömbösen viszonyulnak a történelmükhöz és múltjuk kultúrájához. Jellemző, hogy még André Gide is afrikai utazásáról szóló naplójában figyelmen kívül hagyja az afrikai irodalmat, nem tartja érdemesnek, hogy akár egy szóval is említse. Ez a nyugati tévhit azon alapul, hogy az afrikai népek történelmük során nem alakították ki saját írásukat és csak az arab, illetve a latin írás átvételével vehette kezdetét az afrikai irodalom. Ez sem áll azonban, mert bizonyítást nyert, hogy egy bizonyos Forbes nevű angol tengerésztiszt már 1849-ben a mai Libéria területén találkozott az ún. „vai” szótagírással. A kameruni bamun törzs a múlt században képjelekből álló írást alkalmazott, amely fejlődése folyamán 466-ról 70-re csökkentette a jelek számát, és a kezdeti piktografikus írásjelek többsége fonetikussá alakult át. Ismeretes továbbá a nigériai Ibo törzs ideografikus írása, ami mind arra mutat, hogy Afrika kultúrtörténetének ez a fejezete is mélyebb és alaposabb kutatásra vár. Mindazonáltal tény marad, hogy az írásbeliség a múltban nehezen verhetett gyökeret Afrika területén. Ez a hatalmas terület nagyjából kőszegény, a fakéregre vagy bőrre írt jelek pedig rövid idő alatt áldozatul esnek a trópusi klíma romboló hatásának.

Az afrikai népek érzésvilága, vallása, történelmi tudata azonban nem tűnt el maradék nélkül. A gondolatközlés hagyományos afrikai módja, a szájhagyomány gondoskodott róla, hogy megőrizze ezeket a kincseket. Sőt, még az információközlés igen hatékony és gyors, bár első pillantásra primitívnek tetsző módjáról is gondoskodott. Az ún. „dobnyelvre” gondolunk, amelyről Keszthelyi Tibor megállapítja, hogy „a híradástechnika legnagyobb vívmányai közé tartozik”. Időszerű kifejezéssel élve, az események és irodalmi alkotások ilyen tömegesen alkalmazható és demokratikus jellegű közlésmódja a nyugati civilizációban egyedül csak a rádió bevezetésével vált lehetővé.

Az afrikai népek, mint mondtuk, később ismerték meg a szorosan vett írástudást, az arab és jóval később a latin ábécé révén. Az arab írás, habár már a középkorban ismeretes volt Afrikában, pl. az akkori Mali birodalomban, nem terjedt el nagyobb mértékben, csak egy vékony társadalmi réteg kiváltsága maradt napjainkig. Az afrikai nyelvek voltaképpen a XIX. századtól kezdve, a latin ábécé révén jutottak és jutnak el

az írásbeliség szintjére. Ezen belül is csak néhány afrikai nyelv fejlesztette ki írott irodalmát. A mintegy 700–800-ra becsült nyelv és tájszólás közül alig 30–40 rendelkezik írott irodalmi kifejezéssel. „Az angol, a francia és a portugál még ma is az afrikai irodalom latinja”, írja erről Keszthelyi Tibor *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig* c. művében, amelyre eddigi gondolatmenetünkben is támaszkodtunk.

Idézzük itt dr. Azikiwe, Nigéria első elnöke magvas és tömör megfogalmazását: „Irodalmunk fiatal, hisz fiatalok írják, és voltaképpen azon második tollforgató nemzedékhez tartoznak, amely immár egy közös nyelv lehetőségeivel rendelkezik. Egyúttal azonban öreg is, mivel sok sajátos művelődési hagyományunk sokkal öregebb, mint angol nyelvtudásunk, sőt minden írásos emléknél is korábbi időkből származik. Éppen ezért angol nyelvű irodalmunknak sohasem szabad megfélekednie eredetéről, ápolnia kell kapcsolatait a hausza, ibo, yoruba, benin, efik, ijaw és más ősi nyelvekkel. Irodalmunk sokfélesége gazdagítja egységünket.”

Ezek után azonban fel kell tennünk a kérdést: mit értsünk hát korunk afrikai irodalmán? Mindjárt leszögezhetjük, hogy elsősorban az ún. néger, vagyis a „fekete Afrika” országaiban élő vagy onnan származó szerzők műveit sorolhatjuk ide. Tehát ez a fogalom nem ölelheti fel sem az afrikai kontinensen található arab országok, sem a dél-afrikai angolok vagy búrok irodalmát, sem más kontinensekről ide került szerzők afrikai vonatkozású alkotásait.

Egységes afrikai irodalom? Ilyesmi nincs, mint ahogy nehéz volna egységes európai irodalomról is szólni. Az afrikai irodalom is az egyes afrikai nemzeti irodalmak összességét jelenti. Persze, erősen kifejezett közös és sajátosan afrikai jegyei is vannak. Ezt annál fontosabb megállapítani, mivel Afrikában ritkán esnek egybe az etnikai és országhatárok. A függetlenné vált országok az egykori gyarmati területi felosztást örökölték, és az országhatárok sokszor más-más nemű népcsoportokat egyesítenek, és azonos nemű népcsoportokat választanak szét. Másrészt az irodalmi élet mai szakaszában a gyarmaturalomtól örökölt nyelv, társadalmi és oktatási rend stb. meg a helyi afrikai társadalmi tényezők sajátos keverékének a tükre. De nem osztályozható az afrikai irodalom országok szerint azért sem, mert a ma működő irodalmárok első nemzedéke még a gyarmati korban nőtt fel, és az önállóságért vívott harc hagyományait ápolva, elsősorban afrikainak tartja magát. Az afrikai közösségérzés a politikai síkon túl az irodalom területén is nagymértékben érvényesül, így pl. a „negritude” irodalmi irányzata érthetően átlépi az adott közigezgatási, sőt etnikai határokat is. Am az afrikai írók második nemzedéke, amely szintén nyugati iskolákban, egyetemeken vagy afrikai területen ugyan, de külföldi mintára működő intézményekben nevelkedett, irodalmi tevékenységében szintén nem nyújthatja még a nemzeti sajátosságok önálló képét. Ez az irodalom tehát a kozmopolita, pánaafrikai és helyi-törzsi társadalmi viszonyok, befolyások sajátos keveréke.

Azonkívül még mindig az európai nyelvek fogságában van, mert a művek jó része ezeken a nyelveken jelenik meg. Ennek ellenére a „fekete Afrika” irodalma az utóbbi évtizedben hatalmas fejlődésen ment át. A több mint 500 szerző 800-nál több önálló kiadványát tartják számon. Csupán a nigériai irodalomban 46 regény született, ezért is esett válasz-

tásunk nigériai íróra, amikor az afrikai irodalomból akartunk ízelítőt nyújtani. A mennyiségi tényezőkön kívül más okokból is tanulságos lehet a nigériai irodalom közelebbi vizsgálata. Ez az irodalom ugyanis sokszor szinte laboratóriumi egzakttsággal mutatja fel az afrikai társadalmak elmentmondásait, belső forrongását, amelyet számos intellektuális, etikai, lelkiismereti dilemma is feszít. A legtöbb fiatal afrikai országban ugyanis az önállóság első éveiben egy aránylag vékony elit csoport került hatalomra, amelynek egy részét nevelésénél fogva erős szálak fűzik a volt gyarmati hatalmakhoz, és csak nehezen szabadul az ún. „tribalizmus” és a mindenhol leselkedő korrupció kísértéseitől. Ilyen körülmények között sokszor csak fájdalmasan, lépésről lépésre tör utat a nemzeti önállóság, az afrikai öntudat. Az uralkodó réteget már az európai nyelvek ismeretének ténye is elválasztja a szövegektől, s ez a réteg persze nehezen tud ellentállni az új gyarmati törekvéseknek, amelyek a kultúra, a politika, a tudomány, a gazdasági prosperitás rendszerébe való bekapcsolódás lehetőségét kínálja, természetesen a nyugati asszimiláció veszélyével párosulva. Az irodalmár tehát keresztúton áll: ha törzsi nyelvén szólal meg, népe túlnyomóan írástudatlan tömegeihez nem tud hozzáférközni — szűk közönségre van kárhoytatva, és ez lehetetlenné teszi irodalmi és társadalmi érvényesülését. Ha pedig angolul vagy más európai nyelven szólal meg műveiben, megint csak egy vékony rétegre, az europaizált, sokszor sznob városi elitre van utalva, annak ízlését kell szolgálnia, elveszíti népével a közvetlen irodalmi érintkezést.

Mindezek a problémák jelen vannak a nigériai írók műveiben, elsősorban a regényekben és elbeszélésekben. Ezek az alkotások többnyire angol nyelven látnak napvilágot, illetve egy sajtóságos angol—afrikai keveréknyelven, az ún. „pidgin english” nyelven, amelyen a volt gyarmatok városlakói beszélnek. Ez a „pidgin english” főleg a hangulatfestő párbeszédekben és monológokban érvényesül.

Ez az elbeszélő irodalom híven tükrözi a városokba tóduló, a viszonylagos biztonságot jelentő törzsi körülményekből kiszakított tömegek sorsát, egzisztenciális, szerelmi, politikai stb. gondjait, problémáit. Az írók fő témaforrása a küszködő ember, a családi élet bonyodalmai, a bűnös és kiszámíthatatlan, de ellenállhatatlan vonzóerővel rendelkező város „veszélyes élete”. Az újgazdagok, a gyors sikerre törekvők sokszor tragikusan végződő kísérletei bő anyagot szolgáltatnak az írói törekvéseknek. A civilizáció, a hatalom és a társadalmi érvényesülés számos külső jele lázas ambíciókat kelt a városba tóduló tömegekben. Sokan a tanulásban, méghozzá legfelső fokon: külföldön, mások problematikusabb politikai kombinációkban, egyesek a még problematikusabb, bűnüggyel határos üzleti ténykedésben keresik érvényesülésük útját. A prostitúció, a kényelmes élet csaloika lehetőségeivel vonzza a városba kerülő lányok százait. Nem könnyű ebben a kusza, forrongó társadalmi környezetben, eszmék és téveszmék sokaságában meglelni és felmutatni a fejlődés egészséges erőit. Ezért az írók nagy része is inkább statikusan tárja az olvasó elé az afrikai, a nigériai város képét, hőseik egyszer s mindenkor adott változatlan figurák, irodalmi klisék.

Cyprian Odiatu Duaka Ekwensi az íróknak ebből a csoportjából küzdötte fel magát termékeny és külföldön is ismert alkotóvá. A kelet-nigériai Ibo törzsből származik, de Észak-Nigériában született, és a nyugat-

nigériai Ibadan városban kezdte meg iskolai tanulmányait, melyeket később Ghanában és Angliában folytatott. Így tehát széles körű ismeretekre tett szert. Hazatérte után a lagosi rádió munkatársa lett, majd kormánytiszséget is vállalt.

Ekwensi eddig fél tucat regénnyel és számos elbeszéléssel jelentkezett az irodalmi életben. Műveiben először a hagyományos afrikai életmód szuggesztív képeire figyeltek fel. Így nagy sikert aratott a nomád Fulari törzs életéből kerekített kalandos, cselekménybő meséje. Ekwensi azonban elsősorban a nagyváros írója. Kibontakozó társadalmának viszásságait eleveníti meg, és veti alá bírálatainak: az urbanizációval bekövetkezett súlyos lakáskörülményeket, a korrupciót, a közrend hiányát. Kritikai realizmusába romantikus elemek is vegyülnek, egyes műveiben nem mentes a happy end-megoldástól sem. Stílusát eleven, kissé zsurnalisztikus, de érdekes, ügyes, gyorsan pergő meseszöveg jellemzi. Az afrikai elit diktálta életmódról a tömegizléshez alkalmazkodva mond véleményt. A városi életről írt két könyve a *Városlakók* és a *Jagua Nana* dokumentumértékű alkotás. Éppen ez a dokumentumszerű hűség, a részletes valóságbrázolás Ekwensi alkotásainak fő értéke. Ha nem is nyújt teljes társadalmi keresztmetszetet, elénk tárja a városiasodó élet képét, de nemigen különbözteti meg az új társadalom vajúdsát a régiből megmaradt, rothadásnak indult tünetektől. Ekwensi alapszíne: a sötét, az élet világosabb oldalait szinte csak azért festi, hogy még jobban kidomborítsa az árnyék, a sötétség társadalmi mélységeit.

Jagua Nana c. regénye 1961-ben jelent meg. Hősnője egy öregedő afrikai szépség, aki a fővárosban, Lagosban társadalmi sikerre törekszik — képzettség híján szépsége, női tehetsége révén. Az éjjeli mulatók „előkelőbb” prostituáltjainak életét folytatja. Jóval fiatalabb szerelmese, Freddie, a tanító, a siker lehetőségeinek egészen más tájait kutatja, Angliában akar jogi tanulmányokat folytatni. Jagua anyagilag segíti abban a reményben, hogy ha majd tanulmányainak befejezése után hazatér, feleségül veszi. A terv azonban megbukik, Freddie-t az élet messze sodorja — Jaguánál fiatalabb felesége oldalán egy politikai vetélkedésből adódó harcban megölik. Jagua pedig reménytelenül süllyed lefelé a lejtőn. Orgazdálkodással próbálkozik, városperemi nyomortanyájára csábítja szerelmi vendégeit. Végül elhagyja a fővárost, hogy egy kisebb, vidéki helyen kofáskodással próbáljon szerencsét — ahogyan sok évvel előbb lagosi életét kezdte.

AFRIKAI SZERZŐK ÖNÁLLÓ KIADVÁNYAINAK SZÁMA

(Keszthelyi Tibor adataiból összevont táblázat)

Európai nyelvek:

	1953—1946	1947—1959	1960—1969	Összesen
1. Angol	108	142	351	601
2. Francia	28	117	143	288
3. Portugál	26	25	48	99
4. Latin	5	—	—	5
5. Német	2	—	1	3
6. Holland	1	—	—	1
7. Spanyol	—	1	—	1
	170	285	543	998

Afrikai nyelvek:

1. Xhosza	28	29	25	82
2. Szoto	18	29	43	90
3. Zulu	14	19	28	61
4. Fanti	4	—	—	4
5. Twi	3	23	10	36
6. Szuaheli (Swahili)	3	13	11	27
7. Pedi	1	5	43	49
8. Hova	1	3	—	4
9. Hausza	1	8	3	12
10. Ganda	1	8	5	14
11. Éve	1	8	1	10
12. Yoruba	—	21	19	40
13. Nyamdza	—	15	12	27
14. Sona	—	9	10	19
15. Bemba	—	9	13	22
16. Venda	—	7	11	18
17. Lozi	—	6	5	11
18. Csvana	—	6	19	25
19. Ndebele	—	5	3	8
20. Tumbuka	—	4	2	6
21. Conga	—	4	10	14
22. Gá	—	3	1	4
23. Tonga	—	3	1	4
24. Luvale	—	3	1	4
25. Aqupena	—	2	1	3
26. Nzema	—	2	—	2
27. Afrikaans	—	2	—	2
28. Ruanda	—	2	—	2
EGYEB NYELVEK	7	5	3	15

Afrikai nyelvek

ÖSSZESEN: 82 253 280 615

ÖSSZESEN EURÓPAI ÉS

AFRIKAI NYELVEKEN: 252 538 823 1613